

PLORAR AMB *BAMBI*

El valor de l'empatia i els seus límits

Ramon ALCOBERRO

L'aprenentatge dels valors té un punt misteriós. Ni s'encomanen com una infecció, ni s'aprenen com una tècnica. Els transmeten una atmosfera, una influència, un ambient, les connexions entre les persones.

Josep-Maria Terricabras a *Pensar, dialogar i fer en una Catalunya millor. Conversa amb Teresa Pous*. Barcelona: Ara Llibres, 2013

VALORS MATERIALISTES, VALORS POSTMATERIALISTES

Hi ha moltes i molt diverses maneres de classificar els valors. Una de les més significatives és la que diferencia entre valors *materialistes* (els que estan orientats a cobrir necessitats immediates, bàsicament econòmiques, de tipus material) i valors *postmaterialistes* (els que es defineixen en termes de necessitats emocionals o identitàries, essencialment subjectives). Aquesta distinció, elaborada per Ronald Inglehart (1934), resulta fonamental en la sociologia contemporània i ha estat de gran interès també per a la teoria política, en la mesura que la irrupció de valors postmaterialistes (tòpicament datada a partir del Maig del 68 francès), ha capgirat la manera d'entendre i d'avaluar els drets polítics de les darreres generacions a Occident.

Anomenem societats orientades a valors postmaterialistes, aquelles en què, un cop garantida amb escreix de manera institucional i efectiva la subsistència i la supremacia de la llei, els ciutadans expressen, cada vegada amb més intensitat, el seu interès per debatre políticament temes vinculats a la subjectivitat, com ara la privacitat, el medi ambient, els drets de les minories o l'assetjament emocional. I això mentre donen per suposat o implícit l'assoliment dels valors materialistes. El menjar i la seguretat són

bons exemples de valors materialistes, immediats, que s'han reivindicat amb insistència arreu en tota mena de cultures. No hi pot haver una "bona societat" si aquestes necessitats i els valors en què se sustenten no estan d'alguna manera garantits i assumits políticament. Però ni l'Antic Testament ni Descartes dediquen gaire temps a les emocions – i més aviat les blasmen. Molt en esquema, podem dir que les societats industrials tradicionals consideraven la sensibilitat com a feblesa i feien demandes en termes que corresponien a valors materialistes (com ara el pa o el treball). Recordeu les pel·lícules de cowboys o les lluites dels obrers industrials.

Però a mesura que les societats es fan més riques i interconnectades, cada cop apareixen amb més intensitat noves demandes de caire immaterial, i passen a ocupar un lloc central més i més valors vinculats a l'estètica, els sentiments i les emocions, corresponents a l'àmbit del que tradicionalment hauríem anomenat "l'espiritual", àdhuc en una recerca potser epicúria d'una nova espiritualitat sense transcendència. En una societat rica i que (malgrat la crisi) és cada cop més diversa culturalment, el pur fet de posseir bens materials ja no estableix una distinció social significativa (cada cop més gent té més coses i cada cop més gent té les mateixes coses) i per això cada cop pren més importància la valoració de les emocions i l'estil explicatiu. Qui més qui menys, a Occident tothom creu tenir "el dret" a posseir i a gestionar autònomament les seves emocions i a que li siguin reconeguts drets emocionals gairebé il·limitats (com ha estudiat, per exemple, Eva Illouz).

A diferència dels vells valors materialistes, un valor postmaterialista resulta particularment complicat de portar a l'àmbit del concret, i de legitimar-lo amb caràcter universal, perquè té molt de demanda subjectiva. D'aquí que s'hagi pogut parlar de temps "líquids" (Bauman) per designar la societat d'ara mateix. En les societats de la primera modernitat sabem qui ha de respondre quan demanem "justícia", perquè aquest valor té un contingut jurídic. Dels sindicats obrers al Tribunal Suprem, la reivindicació de justícia podia ser clarament formulada i resolta, tot i el seu contingut tensional. Però en societats líquides o postmodernes és dubtós qui ha de prendre la responsabilitat o la càrrega de "fer-nos feliços" o d'estimar-nos, per posar

dos exemples. Quan les societats ja no cerquen bàsicament seguretat (material), sinó confort (postmaterial), el significat intencional de la política i de la moralitat pateix en profunditat una mutació. Per això s'ha pogut dir que "vivim en els temps de l'autoajuda" i que el paisatge moral dels temps postmaterialistes, que són els temps d'Internet, demanda valors amb continguts estètics, psicològics, etc. Les societats postmaterialistes tenen una desagradable tendència a confondre les metàfores amb la realitat primària i les emocions subjectives amb els objectes reals però constitueixen el nostre entorn cultural majoritari.

Si parlem de l'empatia com a valor (i en les planes que segueixen en farem una aproximació no pas sociològica, sinó de psicologia moral), és important comprendre per a quina mena de societat s'ha convertit en significativa la conducta empàtica, l'obertura d'esperit o l'absència d'apriorismes. Perquè, si bé l'empatia existeix des de sempre, fins i tot com una característica estructurant del cervell humà, la seva conversió en "valor" (moral, psicològic...) és una construcció cultural relativament recent. De fet, la paraula ni tan sols existia abans del segle 19. L'èxit de la novel·la romàntica mostra que el sentiment empàtic era present en societats preindustrials i de la primera industrialització (hi ha qui diu que l'empatia començà a formular-se i a ser un tema de debat a partir de Rousseau), però que no es valorava sinó com una cosa novel·lesca força a extramurs de la realitat (*roman* significa novel·la, cal no oblidar-ho!). No hauríem de caure en l'error de considerar que les emocions existeixen des de sempre. Ben al contrari, tenen un origen i una genealogia que pot ser descrita en termes històrics. Que els humans siguin individus emocionals no significa ni que sempre hagin tingut les mateixes emocions i (encara menys!) que les hagin expressat de la mateixa manera.

Els sentiments coneixen mutacions: fet de ser "empàtic" resultava força secundari a la fàbrica o a la colònia industrial, tant al segle 19 com a inicis del 20; però si no es treballa l'empatia en un estudi de disseny o d'aplicacions informàtiques contemporani, és fàcil intuir que aquest estudi durarà poc, perdut en una batalla d'egos narcisistes. Per sobreviure en la nostra societat postmaterial, la dels temps de l'autoajuda, ens cal ser

happy-happy, de la mateixa manera que hem d'aprendre a viure a tota velocitat. No cal ser especialment observador per tal d'adonar-se que rara com ara cada cop creix més la demanda d'empatia (sentim a dir cada cop més: "posa't al meu lloc", "posa't al seu lloc"...) fins convertir-se en un mot quasi tòpic en el nostre present. Si tots els valors es vinculen a "gestos", és obvi que en la nostra societat el gest emotiu i empàtic (en la mesura que ens permet conèixer, comprendre i explicar capteniments i desigs d'altri), tendeix a substituir o a deixar en l'oblit l'antic valor de la "caritat" i pren una importància cada cop creixent en la gestió dels conflictes.

L'empatia com a concepte pren força especialment en situacions de feblesa emocional i de crisi d'expectatives. Se'ns demana ser empàtics, potser encara amb més intensitat, quan al nostre voltant les coses no acaben d'anar bé. Manifestar empatia envers les nostres mascotes, envers les misèries dels pobres, o envers les obres d'art, cada cop resulta més necessari per tal de ser considerat una persona com cal. Fins i tot, segons la tesi d'un film que ha marcat la cultura popular del nostre temps (*Blade Runner*, de Ridley Scott, 1982), l'empatia seria el criteri definitiu que ens diferencia els robots. De manera que qui no es reconegut com a empàtic té molts números per ser considerat poc humà. L'empatia forma part avui del catàleg de les "habilitats socials" imprescindibles i algun guru del màrqueting ha escrit, en un moment líric, que en ella resideix la humanitat dels humans (ni més ni menys). No estaria de més fer un incís per tal de recordar que fins fa poc "la humanitat dels humans" consistia a ser racional. L'ascens en la consideració de l'empatia com a valor és, doncs, un marcador significatiu dels canvis socials.

EMPATIA I UBUNTU EN TEMPS DE CRISI

Quan en els temps postmoderns i neoliberals la classe social compacta s'esvaeix, i és substituïda per una "xarxa de relacions" cada cop més volàtil, esfilagarsada i complexa, resulta important que ens assegurem que els lligams emocionals són forts per tal que el grup subsisteixi (altrament la xarxa s'esfilagarsa). D'aquí la importància d'assumir i promocionar socialment valors lligats a les emocions i, específicament de l'empatia, que

ocupa el lloc de la vella solidaritat. L'empatia esta deixant de ser una part de l'ètica i de la psicologia moral per convertir-se cada cop més en un desllorigador de conflictes polítics, en la mesura que s'utilitza per regular les relacions humanes. La gran quantitat de "Comissions de la Veritat i la Reconciliació" que han sorgit a molts països (de Sudàfrica a l'Argentina) per tancar ferides bèl·liques no hauria estat possible sense una gran promoció de l'empatia com a valor civil.

Políticament, la capacitat de suscitar empatia va ser una clau bàsica de l'èxit de Nelson Mandela (en aquest cas concret, vinculada al concepte zulu d' "ubuntu", un terme d'ètica normativa tradicional a Sudàfrica difícilment traduïble, i que vincula empatia i interdependència i que vindria a significar "jo sóc mercès a què nosaltres som"), Una persona amb "ubuntu" *is open and available to others*, segons afirma el bisbe Desmond Tutu. Ser empàtic o tenir "ubuntu" vol dir també ser generós, hospitalari, amigable... L'empatia s'està convertint en la forma actual de la "simpatia" i fins i tot de "respecte". Així toca captar-se en temps multiculturals i així es vol presentar també el president Obama, que dedicà, l'any 2006, quan era senador, un dels discursos més importants de la seva carrera política a defensar que, en nom de la cohesió social, cal parlar menys del dèficit fiscal i més del dèficit d'empatia en la societat. No han faltat, però, crítics que assenyalen que l'ús del concepte "empatia" per part d'Obama responia a un interès per allunyar-se –a través de l'ús d'un mot provinent de la psicologia– de la teoria de la compassió (un concepte massa cristià) que estava molt sovint en boca del matrimoni Clinton.

Sigui o no un "valor Obama", la importància de l'empatia no ha parat de créixer en paral·lel amb la crisi del 2008. Esvaïts els sentiments comunitaris tradicionals, i obligats a viure sota un individualisme insegur, quasi hobbesià, cada cop més se'ns demana que les idees "ressonin" com a sentiments, mentre creixen una mica per tot arreu les organitzacions de voluntariat basades en l'empatia i els programes educatius empàtics. En la mesura que els canvis tecnològics i les crisis econòmiques produeixen una gran quantitat d'estrès i por – i sobretot la distribueixen socialment d'una manera molt desigual–, creix també la valoració de les conductes

empàtiques perquè generen seguretat al seu voltant. Les persones sorrudes i distants, en altre temps tingudes per reservades, i fins i tot per sàvies en l'administració del seu silenci, avui passen per emocionalment mal educades. Però la irrupció, i àdhuc l'exhibicionisme, de l'empatia com a valor social (amb llums i ombres) ens ofereix també l'ocasió de meditar sobre els canvis que s'han produït en l'àmbit dels valors morals, de la psicologia i de les relacions humanes. Provem, doncs, a definir quin sentit conceptual té aquesta paraula que molts veuen, dissortadament com una mena de mot màgic...

DEFININT L'EMPATIA

L'empatia (etimològicament el 'sentir a dins', -del grec 'en', 'a dins', i 'pathos', que vol dir 'allò que sentim', 'allò que notem', o també 'sofriment' - i que convé no confondre amb la simpatia, o 'sentir amb'), és un mode emocional de viure que consisteix en la capacitat de compartir, fins sentir com a propis, els punts de vista i els sentiments d'un altre. El DIEC defineix l'empatia com a: *Facultat de comprendre les emocions i els sentiments externs per un procés d'identificació amb l'objecte, grup o individu amb què hom es relaciona*. Ser empàtic vindria a consistir en allò que habitualment anomenem "saber posar-se al lloc de l'altre", experimentant com a nostres les seves emocions, passant d'un món "egocentrat" a un món "altercentrat". Per posar uns exemples clàssics, som empàtics quan ens emocionem pensant en el dolor que pot experimentar l'equilibrista si cau a terra en passar la maroma (ens fa patir un dolor que no sentirem nosaltres) i encara ho som més quan plorem al cinema commoguts amb les desventures d'un personatge de dibuixos animats (com ara *Bambi*), que ni tan sols existeix en la realitat. L'empatia no és exactament una forma de contagi emocional, perquè el contagi és egoista (jo em sento bé fent el mateix que fa el grup), mentre l'empatia és altruista (puc sacrificar-me pels altres empàticament). Però de fet es poden crear artificialment climes emocionals col·lectius, de manera que quan els altres empatitzen tendim a fer-ho nosaltres també.

Positivament, el valor de l'empatia se situaria en l'àmbit de receptivitat, la solidaritat i la compassió (tot i que en la compassió aportem consol a l'altre

i en l'empatia podem simplement doldre'ns de la dissort d'altri, sense necessàriament actuar de forma consoladora). Però en qualsevol cas, des d'un punt de vista negatiu, l'empatia resulta el pol oposat a la indiferència. Teòricament, l'empatia ajuda a millorar el món. Sempre seria millor relacionar-se amb persones empàtiques, orientades a l'afecte, la companyonia i la sociabilitat, que amb individus purament calculadors i freds, per no dir res dels directament sociòpates.

Podria semblar que ser empàtic és una actitud vital d'allò més normal. Ho som de la mateixa manera que Monsieur Jourdain parlava en prosa, simplement perquè tenim capacitat de comprensió dels mecanismes d'altres ments, o de connivència amb el món i amb els altres. "Empatitzem" perquè la nostra ment està dotada d'una capacitat afectiva i cognitiva que ens fa capaços de comprendre i de conviure fins i tot amb allò que no compartim, i d'emocionar-nos pel que directament no ens hauria d'afectar. En aquest sentit es diu molt sovint que l'empatia és "primària": el nostre cervell instintivament ens duu a posar-nos al lloc de l'altre. L'empatia sembla vinculada al còrtex frontal i parietal, i evolutivament pot estar relacionada amb l'instint parental, sense el qual ni naixerien nens, ni sobreviuria l'espècie. Estem fets de sentiments i d'emocions tant com de lògica i de raó, i aquests sentiments tenen una funció evolutiva imprescindible, potser fins i tot més evident en les dones.

Com recorda Frans de Waal a *The Age of Empathy*, (2009, hi ha edició espanyola 2011) som descendents de milions d'anys d'evolució en què les mares han "donat el pit, alimentat, netejat, transportat i defensat els seus nadons". Sempre hem estat així: capaços de convertir les representacions mentals i les idees en sensacions corporals. Però en una societat postmaterial els sentiments empàtics, i fins i tot la seva expressió en públic (en altres temps molt reprimida o bloquejada culturalment), resulta especialment important perquè ens singularitza. En societats en què materialment (quasi) "tothom té de tot", cada cop més allò que ens diferencia és la nostra diferent capacitat per a emocionar-nos i, en definitiva, per empatitzar, potser també perquè en societats on individualment som molt anònims augmenta la consciència de la fragilitat

emocional. Ens trobem, doncs, que l'empatia és un valor primari (d'arrel biològica) i postmaterial (molt significatiu en un temps en què el valor de les emocions creix desmesuradament).

En una primera aproximació, l'empatia constitueix un fenomen vinculat a la comprensió subjectiva i emocional, una manera d'acostar-se als altres, en connivència amb el món i amb les seves diferències. L'aproximació empàtica als altres es determina pels components afectius i cognitius i no per interessos o per càlcul. Té més de sentiment de "cura" i d'atenció que de racionalització i per això psicòlegs com Simon Baron-Cohen (1958) –autor d'un conegut test per mesurar l'empatia– l'han considerat una virtut fonamentalment femenina.

Des del punt de vista del psicòleg, l'empatia es pot considerar des d'un triple punt de vista. Hi ha d'una banda una "empatia emocional", generalment automàtica i no-intencional, de forma que, quan veiem algú patint, immediatament experimentem dolor nosaltres. També existeix una "empatia cognitiva" que ens permet representar-nos els estats emocionals d'altri, de manera que els bebès, per exemple, aconseguen no tan sols imitar, sinó també percebre les intencions d'altri. I, finalment, s'ha descrit una "empatia comportamental" (o "efecte camaleó") pel qual es produeix un mimetisme entre dues persones, en què sense ni adonar-se'n una imita els gestos i les postures de l'altra.

En tot cas, abans de seguir endavant, cal fer dues observacions: la primera és que l'empatia resulta una qüestió significativa per a les disciplines socials i naturals; com a tal és estudiada per molt diverses ciències com l'etologia, la psicologia social, la psicoanàlisi, la sociologia i la neurologia. En una perspectiva científica, el descobriment el 1990 de les "neurones mirall", a càrrec del professor Rizzolati a Parma, és un dels fets que van posar en un primer pla la qüestió de l'empatia. Avui és un fet establert que l'empatia té una base biològica, que deriva de l'estructura mateixa del cervell humà. De fet, tot i que no sembla que existeixi un mòdul o una àrea cerebral explícita que la sostingui, s'ha postulat la impossibilitat d'empatia sense que les neurones mirall del cervell s'activin. Quan parlem, actuem o veiem una altra

persona, algunes parts del còrtex frontal s'activen automàticament creant pautes de reconeixement i d'identificació. Aquestes neurones són, per tant, la base de l'aprenentatge d'imitació, però també de la rivalitat quan sentim el desig d'una altra persona o un objecte, perquè el desig és mimètic.

Sembla que els criminals més empedreïts tenen un important dèficit de neurones mirall i que malalties com l'autisme també estan vinculades a problemes amb aquestes neurones. D'altra banda s'ha constatat que algunes substàncies químiques (i en particular l'oxitocina) faciliten la confiança i ens desarmen utilitzant les emocions contra la raó, cosa que no deixa de ser vista com un perill, tot i que aquest àmbit de recerca resulta fascinant. Psicològicament l'empatia és un estat mental complex, en què interactuen diversos processos perceptius, cognitius, motivacionals i memorístics, d'una manera que encara no coneixem amb prou detall.

Però el segon punt a tenir en compte, és que, a part del que ens puguin dir disciplines com la neurologia, també la premsa i el món de l'edició, com la ràdio i la televisió, han fet seu el tema (o la moda) de l'empatia. Qualsevol programa de televisió serveix per assessorar les senyores maries sobre la manera més pràctica de conrear l'empatia, com la dieta o el gimnàs. No cal gaire sagacitat, ni grans dots d'observador per adonar-nos que el mot s'ha convertit d'uns anys ençà (i més encara a partir de la crisi del 2008) en una veritable moda. El mot empatia serveix cada cop més com a metàfora per designar la mena de relacions socials a què aspirem o que creiem merèixer. Arreu es valora la "convergència d'empaties", o la *simpathy in choice*, per dir-ho amb una expressió que ja es troba al *Somni d'una nit d'estiu* de Shakespeare, potser més com un ideal que com una realització factual. Fins i tot Jeremy Rifkin a *The Empatic Civilization. The Race to Global Consciousness in a World in Crisis* (2009) ha observat que la decadència de les formes de religió tradicional va de bracet amb l'emergència de l'empatia com a valor social. Però quan les coses es posen "massa" de moda cal anar amb molt de compte. ¿Tenim de debò un "deure" d'empatia? O potser l'èmfasi en tanta empatia emmascara un dèficit de justícia i de memòria?

Si l'empatia és entesa com una relació emocional amb els altres, amb la naturalesa i amb objectes immaterials, cal anar-hi amb compte, de la mateixa manera que cal anar amb compte amb el romanticisme, i amb les diverses formes de misticismes en general. L'aspecte primari (no intencional) de la ressonància empàtica la converteix en fàcilment manipulable. Massa sovint es posen en joc sentiments reals que s'adrecen a persones o a situacions irrealment, idealitzades, amb un resultat catastròfic. L'empatia té un punt molt perillós, especialment si la practiquem a raig, amb segons qui i amb segons què. Per entendre'ns, vostè té tot el dret a empatitzar amb els óssos bruns, o amb el líder d'una secta d'ufòlegs peruans; pot adoptar intencionalment (i emotiva) el punt de vista de l'altre, però si ho fa, no té dret a queixar-se si aquests animals tan bufons se'l cruspeixen, o si els amics del guru se li queden l'apartament de Castelldefels. "Comprendre" algú no hauria de significar adherir-se incondicionalment a algú.

Que una idea (o una persona) ens produeixi empatia, o que jo cregui entrar en la ment de l'altre i comprendre els seus ressorts, no significa per res del món que la idea (o la persona) amb qui empatitzo sigui moralment bona o que el meu coneixement suposat sigui correcte. D'altra banda, sabem que és perfectament possible empatitzar amb personatges del tot inexistents (com ara els protagonistes d'una novel·la o d'un film), cosa que no deixa de tenir conseqüències potencialment perilloses. El perill de mistificació emocional de l'empatia és un problema greu, sobretot perquè els sentiments empàtics poden perfectament no ser recíprocs: la recerca d'empatia (de recompensa per part d'un altre) ens pot portar a una minusvaloració personal insana. Molt sovint el lligam empàtic amb una altra persona o amb alguna situació es produeix en base a metàfores, que no necessàriament signifiquen el mateix per a tothom. Sabem, a més, que resulta molt més fàcil empatitzar amb persones desvalgudes que fer-ho amb individus autònoms i la deriva paternalista de l'empatia constitueix un risc sempre present. Qui fa un excés de demandes empàtiques ("estima'm", "acull-me"...), fàcilment és un immadur des del punt de vista emocional.

Fins i tot, si mirem més enllà de l'emoció circumstancial, valdria la pena preguntar-se coses com ara: l'empatia és un sentiment únic o vindria a ser com una "olla barrejada", feta a còpia de fer bullir junts diversos fenòmens psíquics? I si l'empatia ens posa en una relació privilegiada amb objectes (quan plorem amb un film), amb animals, amb paisatges o amb persones "especials"; ¿per què hauria de ser millor un acostament empàtic que el que ens proporcionen altres enfocaments més neutres, (ètics, socials, polítics, etc.)? Per poder fer un bon ús de l'empatia, cal prèviament un gran coneixement d'un mateix i dels propis límits.

LES AVENTURES DE LA PARAULA *EINFLÜHLUNG*

Si l'empatia és un fenomen que sempre ha estat present, com una capacitat estructurant de la ment humana, confirmada ara per la neurologia, també és objecte d'una història de les idees. Sempre hem estat empàtics però no sempre hem tingut una paraula per designar aquesta situació. Deixant de banda la intuïció d'Adam Smith, -i fins i tot anterior a ell-, segons la qual les societats es fonament en una mena d'instint social o de simpatia recíproca, la teoria de l'empatia és bàsicament una construcció postromàntica. El concepte d'empatia va entrar en la història de la filosofia pel el seu nom alemany d'*Einführung*, ("sentit des de l'interior", en anglès *feelig-into*), un terme encunyat el 1873 per Robert Vischer (1848-1933) en la seva tesi doctoral: *Über das optische Zeitgefühl* ("El sentit òptic de la forma, una contribució a l'estètica"). Vischer, fent esment de les investigacions seu propi pare, Theodor, no es referia encara al procés d'entendre o de traduir les emocions dels altres, sinó al fet de sentir-nos colpits per formes representatives "mancades de vida pròpia (...) a les quals nosaltres, els espectadors, atorguem tanmateix un contingut ple de sentiment en virtut d'un acte involuntari de transferència de la nostra pròpia emoció". Segons ell, per un efecte de "l'objectivació" del nostre sentiment en el món exterior podem acabar confonent "el nostre propi sentiment amb la natura". En el debat entre formalistes i idealistes en teoria de l'art, usar el concepte d'empatia permetia explicar la manera com l'espectador comprèn i, en certa manera, completa l'obra d'art.

Deu anys més tard (1883), Theodor Lipps (1851-1914), un autor avui oblidat però llegit abastament per Freud i Husserl, va emprar també el mot "empatia" per referir-se no només a les il·lusions òptiques sinó al procés a través del qual "un espectador es projecta en els objectes que percep". Per a Lipps, en la situació empàtica simplement l'observador es fusiona (fascinat) amb el seu objecte. Per empatia, simulant mentalment el punt de vista de l'altre, constituïm els lligams intersubjectius. La *Einfühlung*, caracteritza també, per exemple, l'expressió corporal d'un individu en un determinat estat emocional que desencadena de manera quasi immediata el mateix estat en un observador. W. Dilthey (1833-1911) emprà la paraula *Hineinversetzen* ("posar-se al lloc de", traduït també per empatia), per designar la capacitat intel·lectual de transposició a l'hora de comprendre el món. Finalment, l'any 1913, Max Scheler (1874-1928) a *Naturalesa i formes de la simpatia* analitza la "identificació afectiva" (*Mitgefühl*) avisant ja del perill de fer d'aquesta mena de força còsmica una pura projecció del desig humà en la natura.

Amb les aportacions de Vischer, Lipps, Dilthey i Scheler el concepte estava a punt de situar-se com un tòpic central en el vocabulari de la fenomenologia, a través de Edmund Husserl (1859-38) i Edith Stein (1891-1942), que en fan un ús tècnic molt interessant però massa complex per resumir-lo aquí. De fet, la consciència intencional és també una consciència empàtica, en el sentit que resulta quasi impossible moure's de debò per coses, idees o persones, amb què no sentim una certa afinitat emocional. Però el que ens interessa és que el concepte d'empatia era prou consistent per tal de ser usat per la psicologia com a eina terapèutica, cosa que feu Carl Rogers (1902-1987) en mostrar que el dèficit de capacitats socials era independent del dèficit cognitiu o d'intel·ligència. L'empatia, el "com si", és un punt essencial en la teràpia humanística i l'explicació de l'èxit o el fracàs relacional humà. Van ser Rogers i els seus deixebles els primers a posar sobre la taula la qüestió que en la capacitat humana per tal de resoldre positivament els problemes que ens planteja la vida, l'empatia té un paper prou més important que la intel·ligència abstracta. No és estrany que, en una situació de postguerra mundial i de guerra freda, fossin psicòlegs de

formació fenomenològica (i cristians) els primers a adonar-se que la capacitat de fondre els propis sentiments en el grup i d'emocionar-se podia resultar socialment més decisiva que la intel·ligència. Al capdavant l'experiència bèl·lica indicava prou clarament que sense crear una fusió emocional no resulta possible gestionar grups en situacions extremes.

A partir de finals de la dècada de 1950 i a les primeries de la dècada dels anys seixanta, es produí un fet que va resultar decisiu per a la història de la psicologia com a ciència (en el sentit que va limitar les expectatives científiques de la matèria), però que poques vegades s'esmenta o sovint es vol presentar com a anecdòtic. Senzillament, i per llei de vida, cap a finals de la dècada de 1950 van arribar al final de la seva vida laboral els primers nois i noies que havien estat massivament estudiats i mesurats a l'escola a còpia de tests d'intel·ligència (iniciats en els anys al voltant o immediatament posteriors a la Primera Guerra Mundial) i que havien estat continuadament subjectes a estudis psicotècnics als seus llocs de treball. Avui es fa difícil imaginar la gran importància que entre 1914 i la dècada de 1960 van tenir els test d'intel·ligència, que es van considerar en aquell temps gairebé com l'eina imprescindible per a un govern "científic" de la humanitat, basat en descripcions suposadament "objectives" de les capacitats dels subjectes. Doncs bé, un cop vista la història laboral d'aquesta generació, resseguida al llarg d'una vida sencera, va resultar perfectament obvi que ni el quocient d'intel·ligència mesurat, ni (encara menys!) les notes obtingudes a l'Institut de Secundària no havien tingut la més mínima influència en l'èxit o el fracàs laboral dels individus al llarg de tota una vida. Dit d'una altra forma: es pot aconseguir molt èxit amb un quocient intel·lectual força discret i es pot fracassar espectacularment amb una intel·ligència de superdotat. I tampoc té gaire importància una matrícula d'honor a l'institut si l'atzar et dóna carabasses.

L'èxit del concepte d'empatia correlaciona d'una manera molt òbvia amb el fracàs dels intents científicistes o científicoides de la psicologia behaviorista. Els deixebles de Rogers i la psicologia humanista van treure ràpidament la conseqüència esperable d'aquest fet empíric: afirmaren que allò decisiu a l'hora de tirar endavant un projecte vital no era "ser intel·ligent", sinó "ser

empàtic". Qui sap compartir les seves emocions amb tu, et vendrà una moto. Però qui es manifesta esquerp i et sembla fins i tot excessivament intel·ligent, molt possiblement et farà por i no hi congeniaràs. No és el saber ni la capacitat racionalitzadora, sinó la capacitat relacional, l'element fonamental per preveure l'èxit vital. De fet, els nens superdotats saben que si no volen tenir problemes al pati de l'escola més els val passar dissimulant. La vida (ai las!) no és com els llibres.

Que manifestar empatia ajuda a triomfar, imés que no pas els llibres!, és un descobriment del qual el màrqueting n'ha tret fa força anys les conseqüències adients. Avui cap producte, ni cap professional, compareix al mercat simplement explicant que és eficient o que en sap molt. Això és ja dóna per suposat en societats meritocràtiques. Allò que esperem d'un producte o d'un professional –perquè som postmaterialistes– és que, a més, "es posi al nostre costat", que "ens entengui" i "ens estimi". Així, la capacitat d'empatia resulta cada cop més necessària per sobreviure en la selva de les relacions humanes.

La reivindicació de l'empatia va ser especialment significativa, com s'ha dit, en l'àmbit de la psicologia humanista i va contribuir a decisivament a esfondrar el paradigma behaviorista defensat per John B. Watson (1878-1958) i Burrhus F. Skinner (1904-1990) als anys centrals del segle passat. Avui el behaviorisme, en la seva formulació doctrinària antiga, amb prou feines produeix un somriure però la seva importància fou decisiva al menys fins la dècada de 1960. Watson sobretot, (un personatge que tot ell dóna per a un estudi psicològic!), detestava les manifestacions sentimentals i l'educació basada en les emocions i creia que tota conducta podia ser manipulada a través de reforçaments adientment subministrats. El seu ideal venia ser educar els infants en una mena de granges com si fossin pollets o garrins, de manera que només rebrien recompenses quan es captinguessin exactament com pretenien els seus cuidadors. Però el model fallava per la base. Un conductista de l'època, Harry Harlow (1905-1981), va fer l'experiment de separar uns macacos de les seves mares, per tal d'investigar la importància del sentiment maternal, i el que va aconseguir correspon al nivell de la més repugnant misèria mental.

ELS FILÒSOFS I L'EMPATIA

No hauria de sorprendre que la tematització de l'empatia en l'àmbit acadèmic a les darreries del segle 19 hagi estat simultani a la popularització del pensament de Schopenhauer i a la valoració del budisme i de l'hinduisme a Occident, al qual Schopenhauer contribuí de manera decisiva. L'empatia (en la mesura que implica fer un pas enllà de la "simpatia"), manté una relació fonamental amb la mirada estètica sobre les coses, de manera que els propis sentiments es confonen amb els impulsos que anima l'obra d'art (i especialment amb la música, que és l'art en què més fàcil resulta deixar-se portar per l'emoció). Poca gent sap que a la Grècia Clàssica l'estètica, en tant que concepte, era desconeguda. La paraula va aparèixer tardanament, i a Alemanya, quan l'any 1750, A. G. Baumgarten (1714-1762) va fundar-la com una "ciència del coneixement sensible". Viure estèticament, viure com pertoca a una "ànima bella" necessita bàsicament empatitzar amb l'obra d'art, fonent els sentiments de l'espectador amb la cosa contemplada.

S'ha observat sovint que el naixement de les teories sobre l'empatia és simultani a la crisi de les societats comunitàries tradicionals. Les novel·les de Dickens, Balzac o Zola ens descriuen el pas d'una societat en que la "solidaritat" era una experiència diària a un altre en què (més o menys legitimat per una determinada lectura del darwinisme social), apareix un capitalisme cada cop més competitiu i individualista. La màquina i el capitalisme industrial no tenien res d'empàtic. La creixent importància atorgada en el postromanticisme a la tesi de l'empatia tenia, segurament, un aspecte molt important d'ideologia de consolació, i resultava un punt nostàlgic, per no dir prepotent. O com de vegades s'ha dit: a mesura que al llarg dels segles 19 i 20 va créixer l'estrangeria respecte a la natura i als altres homes, també els filòsofs van posar més accent en l'empatia.

La idea que algú pot tenir "una experiència no igualada per cap altra cosa", o copsar amb exactitud les referències internes i els components emocionals d'una altra persona "i comprendre'ls com si fos aquella mateixa persona" (que així definia Rogers l'empatia); o que, mitjançant l'empatia hom pot

viure vides realment no viscudes i eixamplar d'aquesta manera l'experiència personal (com suggeria Edith Stein, la deixeble carmelita de Husserl), té molt de consol estètic i deriva en línia recta de la filosofia postromàntica de Schopenhauer. En la filosofia de Schopenhauer, que com tothom sap, és un pessimisme esborronador, on la voluntat sempre cau derrotada davant la mort, només resta una possibilitat a l'hora de fonamentar la moral: la pietat o la compassió (*Mitleid*) envers la misèria de la vida i la fraternitat dels condemnats a la insignificància. Bona part del que després de Schopenhauer s'ha entès com a empatia consisteix en la recerca desesperada d'una identificació existencial amb la bellesa i amb la bondat fugissera del món, de manera tal que la persona empàtica, identificant-se amb alguna cosa diferent a ella mateixa (i tanmateix propera) creu sortir de la pròpia misèria per via estètica. Però l'empatia excessiva no deixa de ser perillosa, com saben –tot sigui dit– bona part dels metges i dels mestres que precisament per exercir feines que comporten una sobreexcitació empàtica resulten també fàcilment víctimes de la depressió quan la vida quotidiana fa impossible refugiar-se en les idealitzacions emocionals.

Però aquí es planteja un problema important: el de la relació de l'existència ètica amb l'existència estètica. Un cop més, podem ser malfiats i cal preguntar-se si no hi ha una ambivalència estructural en la valoració de l'empatia: podem estar segurs que sempre és un sentiment benevolent? Empatitzar amb una melodia musical o amb una mascota pot tenir conseqüències pràctiques del tot diferents a empatitzar amb un líder polític, posem per cas. No serà que per empatia "ens fem trampes al solitari", privilegiant de forma injusta opcions que haurien de ser considerades de forma imparcial i no des del prisma de la compassió?

DEURE MORAL O EMPATIA?

Kant tenia la pitjor opinió possible sobre les conseqüències de la barreja de les emocions en l'àmbit de la moralitat, perquè en la seva opinió el fet d'emocionar (i emocionar-se) era la manera més tramposa de fugir de la responsabilitat envers els nostres actes. L'empatia podia estar en la base d'un judici estètic, però no d'un judici moral. Kantianament parlant, és la

raó expressada en forma de deure incondicionat, i no cap mena d'estrany entusiasme subjectiu, el que ens ha de guiar moralment. L'amor i el respecte (que demanen empatia) poden ser molt importants, però ho és més la justícia, perquè l'amor i el respecte ens poden portar a fer judicis parcials, mentre la justícia com a valor és imparcial. No escoltar les persones ens separa, però no complir el deure ens fa impossible conviure racionalment. Si considerem l'ètica des del punt de vista del deure, moure's per empatia ens pot fer caure en un entusiasme engegador. Ser empàtic representa assumir com a criteri de judici un biaix emocional poc universalista i, en aquest sentit l'empatia és unànimement detestada en l'àmbit moral tant per kantians com per utilitaristes. Sobre els humans podem saber per sentiment, però hem de jutjar per raó

Els sentiments empàtics, d'altra banda, sovint són bells però no tenen per què resultar necessàriament bondadosos. Mentre en estètica les emocions resulten imprescindibles, en ètica de vegades són perilloses, i el problema es torna encara més espinós quan s'arriba a una identificació com la que es produeix en situacions empàtiques. O és que, situats davant un tribunal, ens semblaria millor un jutge empàtic que un altre d'imparcial? L'ètica ens demana un capteniment moral responsable, mentre l'empatia és, per definició, subjectiva. D'altra banda, l'empatia resulta massa subjectiva per a poder ser justa. Una persona empàtica se situa en l'àmbit de les emocions, quan l'ètica ens demana deliberació i distància per al judici. Més que a l'acció ètica, l'empatia ens mena a la subjectivitat i al partidisme. No sembla tan clar que l'empatia em permeti descobrir aspectes de mi mateix (de les meves emocions, per exemple) que jo mateix ignorava. Potser la meua empatia està subtilment organitzada com una forma de classisme narcisista i no com un autèntic reconeixement de l'altre. I tampoc no està tan clar que la paraula no sigui víctima d'una dificultat semàntica derivada de la seva homonímia. ¿Per què Bambi (que sé positivament que és un dibuix) m'hauria de fer plorar i, en canvi, no em fa plorar, ni m'identifico amb la situació del captaire que dorm al caixer automàtic del banc del meu carrer? En definitiva, una conducta empàtica des del punt de vista moral resulta, com a poc, perillosa i esbiaixada.

LA MORALITAT I ELS BIAIXOS EMOCIONALS DE L'EMPATIA

En la filosofia moral més tradicional no es perd mai l'ocasió de criticar el valor de l'empatia com un esbiaixament de la consciència moral universalista i de diferenciar entre diversos sentits del concepte que sovint es confonen. No és el mateix l'empatia cognitiva (en tant que consciència intel·lectual dels estats interns d'altri), que l'empatia emocional (la participació imaginativa en les emocions d'altri), que l'empatia moral (la justificació d'accions discutibles d'altri simplement perquè ens emocionen). Compartir el dolor o el malestar aliè no necessàriament ens fa moralment més justos.

En l'empatia es produeixen, com a mínim, tres biaixos emocionals, tres moments en que la universalitat moral queda retallada, disminuïda o, per així dir-ho, bloquejada. Els psicòlegs morals han comprovat a través d'experiències en què es demana a nens i a adults el seu judici sobre diversos problemes morals que l'empatia ens fa veure les coses des d'un punt de vista massa càlid, de manera que disculpem els nostres amics o la gent propera a l'hora que culpabilitzem els qui tenim lluny o, simplement, ens desentenem de la seva sort. Això pot ser molt bo per enfortir els lligams de la civilització i del grup, però resulta fatal a l'hora d'establir judicis morals amb valor universal.

Hi ha com a mínim tres tipus de biaix emocional molt habituals en les decisions empàtiques:

1.- El biaix de "l'ara i aquí" (en què tant la lloança com el descrèdit moral recauen amb més força sobre els qui viuen a prop nostre que sobre els qui es troben lluny de nosaltres).

2.- El biaix de "familiaritat" (en què disculpem en els nostres pares, fills i germans coses que no disculparíem en altres persones... amb la particularitat, per cert, que disculpem en la mare el que no disculparíem mai a la sogra o que considerem el germà sempre més innocent que la cunyada...).

3.- El biaix de "similaritat", o de "pertinença a un grup" (en què el grup crea consciència empàtica i bloqueja la crítica -de manera que els militants d'un

partit sempre tendeixen a disculpar més la corrupció dels propis que la dels adversaris i que quan es presenten històries de vida, els nens tendeixen a identificar com a bones les accions fetes per nens i les nenes identifiquen com a bones les accions que fan les noies).

Com a conseqüència del biaix emocional, la creixent moda de l'empatia resulta com a mínim, criticable des del punt de vista valoratiu i moral. Això no significa que la força de l'empatia pugui ser ignorada, però obliga a situar-la en un context. Molt en resum, l'aparició problemàtica del concepte d'empatia en l'àmbit de l'ètica, ens mostra és la gran importància que té ja ara mateix l'elaboració d'una teoria de les emocions i de la imaginació a l'altura de de les noves necessitats de reconeixement que s'expressen en societats postmaterialistes. El valor de l'empatia, com a característica vital, es pot manifestar positivament (com alegria, felicitat, per o amb l'altre) o negativament (com a dolor, com a malestar, com a compassió). Ens cal l'empatia, perquè ens humanitza, sobretot quan una visió economicista de les relacions socials, ens treu humanitat, malgrat que ens prometi diners i riquesa. Però hem de saber gestionar-la per evitar que ens arrossegui el sentimentalisme. No és gens clar que per blasmar moralment el maltractament i per combatre'l calgui d'antuvi empatitzar amb els maltractats.

Segurament la biografia personal (els gustos, les afeccions, la història des dels quals contemplem i conceptualitzem els altres), pesen massa sobre la capacitat de construir i mantenir els sentiments empàtics. I tampoc no és segur que sentiments d'empatia puguin alimentar-se d'una manera perllongada en el temps sense *feedback*, val a dir, sense algun tipus de retorn de la inversió emocional (d'aquí la tendència a la depressió molt habitual en professions centrades en les relacions personals intenses). Cal una educació de les emocions i de l'empatia per modular la sensibilitat natural d'una manera racional i és urgent treballar-hi perquè el planeta és ple de coses febles però imprescindibles per a la supervivència dels humans com a espècie.

En la mesura que ajuda a disminuir el dolor al món, l'empatia és un valor moral recomanable. L'empatia amb els diferents (immigrants o minories sexuals), amb els derrotats per la crisi econòmica (empobrits), amb els malalts, amb la natura, i amb els animals no humans té alguna cosa d'especialment noble (fins i tot de "sublim" per dir-ho kantianament), i ens pot servir de guia en la tria moral. Però en qualsevol situació la justícia és millor. A més, una empatia "mal educada" pot resultar sensiblera, neuròtica, i socialment i moral molt perillosa, perquè ens exhaureix emocionalment, produint fins i tot un fals reconeixement de l'altre.

Sense empatia amb el dolor aliè, sense implicació emocional amb els altres, fàcilment podem acabar destruint la humanitat i, per tant, convé conrear-la fins i tot per estrictes raons de supervivència; però no hauríem de permetre que ocupés el lloc de valors més antics com ara la justícia i la imparcialitat. Demanar-nos que reconeixem sistemàticament la vivència de l'altre com a vivència originària meva (o nostra), és demanar massa, en la mesura que l'individu no és només construït pels seus sentiments, sinó també pels seus interessos i per la seva necessitat d'equilibri i d'autonomia moral i emocional.

L'empatia, necessària per viure entre altres humans iguals en drets a mi mateix, no pot ser obligatòria, ni pot usar-se com una esmena radical a l'autonomia moral. És un mecanisme interessant per crear comunitat, però abusar-ne ens portaria a un emotivisme alienant i seria una forma de negar la pròpia existència singular i de provocar un totalitarisme dels sentiments, molt postmodern però tan perillós com qualsevol altre. *Par délicatesse, j'ai perdu ma vie*, es lamentava Arthur Rimbaud. Ningú té humanament cap obligació de solidaritzar-se amb tot el dolor del món, tot i que n'hagi de ser conscient i procurar mitigar-lo.